

ЧЕРНЕЛИЦЯ – РЕЗИДЕНЦІЯ ЦЕНСЬКИХ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється історія покутського містечка Чернелиця в першій половині ХІХ століття, у часи володіння нею польським родом Ценських. Автор приходить до висновку, що перехід Чернелиці у власність Ценських відбувся між 1798 роком і квітнем 1804 року. Збережені родинні документи Ценських дозволяють припускати, що цей рід володів містечком до 1848–1850 років.

Ключові слова: Чернелиця, Чернелицький замок, Маврицій Ценський, Теофілія Ценська, Покуття.

Сучасна Чернелиця – це селище міського типу Івано-Франківської області, розташоване на Покутті, неподалік правого берега річки Дністер. Перші письмові згадки про Чернелицю походять з 1440 року [15, s.78 (№2252)], а протягом наступних століть нею володіли Язловецькі, Станіславські, Чарторийські, Дідушицькі, Потоцькі, Ценські, Раціборські та Петровичі. Один із найцікавіших періодів в історії згаданої місцевості пов'язаний саме з родом Ценських, представники якого були власниками Чернелиці протягом півстоліття.

В історичній літературі історія Чернелиці в період володіння нею Ценськими, на жаль, відображена тільки кількома реченнями. Нечисленні дослідники відмічають лише, що на початку ХІХ ст. Ценські володіли частиною Чернелиці включно із замком, а після смерті Мавриція Ценського в 1817 році родина переселилася до Вікна, а її резиденція в Чернелицькому замку повністю запусіла [16, с.104; 17, с.164–165; 21, с.50; 23, s.13]. Єдиним істориком, хто трохи більше уваги присвятив перебуванню Ценських у Чернелиці, є польський дослідник Р.Афтаназій [22, s.141], однак і він не вийшов за межі коротенького нарису.

Однак перебування Ценських у Чернелиці описане в численних архівних джерелах, які дотепер залишалися поза увагою дослідників. У зв'язку із цим, метою статті є відтворення історії покутського містечка в часи його належності до родини Ценських у першій половині ХІХ століття.

Початки перебування Ценських у Чернелиці слабо відображені в джерелах. Однак, поза всяким сумнівом, їхню появу в цій частині Покуття не можна датувати раніше ніж 1782 роком. З одного боку, відомий заповіт Войцеха Ценського (помер у 1782 році), у якому описані володіння роду, але нічого не згадано про Чернелицю [12, s.105–106]. З іншого боку, архівні документи свідчать, що в 1780–1781 роках Чернелиця була поділена на п'ять частин між різними власниками, зокрема, більша частина володінь належала до Петра Потоцького, а замок і деякі передмістя належали Криштофові Рильському, підчашому Гостинському [3, арк.83 і наст.]. З огляду на це, можна вважати, що Ценські з'явилися в Чернелиці не швидше другої половини 1780-х років або навіть у перших роках ХІХ століття, і пов'язувати їхню появу в містечку необхідно із сином Войцеха Маврицієм Ценським.

Маврицій Йозеф Ценський (Maurycy Józef Cieński) народився в 1749 році й був сином Войцеха та Франціски з Глуховських. Його хрещеним батьком був гетьман Вацлав Ревуський, котрий забезпечив юнакові швидкий аванс на військовій службі й уже у віці 7 років Маврицію було надано панент хорунжого. Ценський отримав хорошу домашню освіту – його вчителем і вихователем був поет Францішек Карпінський. У 16 років Маврицій залишив родинний дім, що було описано Ф.Карпінським у вірші “Прощання молодого рицаря” (“Pożegnanie młodego rycerza”) і розпочав військову службу при дворі свого хрещеного батька в Підгірцях. У 1768 році він узяв активну участь у придушенні гайдамацького повстання в Україні, пізніше дослужився до звання полковника коронних військ. У 80-х роках ХVІІІ століття Маврицій залишив службу й повер-

нувся до своїх родинних володінь, якими управляла його мати Франціска [7; 12, s.99–100]. Згідно з родинною “Хронікою” Ценських, головним осередком роду в той період уже була Чернелиця [7]. Правда, це джерело не інформує про обставини переходу містечка до Ценських. На жаль, шлюбний контракт Мавриція, датований 1787 роком, теж нічого не говорить про володіння ним Чернелицею в той час [10, ark.15–17]. Фактично першим документом, який підтверджує належність покутського містечка до Ценських, є заповіт матері Мавриція Франціски, написаний 13 березня 1800 року у Вікні. На полях заповіту збереглися два записи. У першому з них, написаному рукою Мавриція, відмічено, що Франціска померла 29 квітня 1804 року й похована в парафіяльному костелі св. Антонія Падуанського в Чернелиці. У другому записі, датованому 2 травня 1804 року, говориться про виконання Маврицієм волі Франціски й усіх пунктів її заповіту [6]. Як випливає зі змісту записів, обидва вони були зроблені в Чернелиці, що дозволяє вважати, що в перших роках ХІХ століття Ценські вже резидували в цій місцевості.

Установити конкретну дату переходу Чернелиці до Ценських надзвичайно важко. Родинна традиція зберегла перекази, згідно з якими містечко опинилося в руках Ценських ще в часи Марціана Ценського, котрий під кінець ХVІ століття відправився в складі польського загону до Ясс на допомогу молдавському господареві. Із часом його мали призначити командиром місцевого гарнізону й на початку ХVІІ століття він повинен був одружитись із дочкою молдавського господаря Могили Теофілею, від якої як придане мав отримати великі землі між Дністром і Молдавією із замком у Чернелиці. Згідно з родинними переказами, від того часу Чернелиця мала протягом семи поколінь служити для Ценських головною резиденцією [7; 13, s.159–160].

Не підлягає жодним сумнівам, що згаданий переказ є тільки родинною легендою. Добре відомо, що до 1641 року Чернелиця була власністю Язловецьких [20, с.150–152; 24, s.43], після чого, через посередництво Чурилів і Станіславських, перейшла до Міхала Чарторийського [4, s.157; 20, с.152–153], у 1690–1692-х рр. належала до Дідушицьких [9, s.108], а від 1692 року й принаймні до 1782 була власністю Потоцьких [9, s.109; 5, документ 1714 р.; 1, ark.852 і зв.; 3]. Що ж стосується найбільш реальної дати появи Ценських у Чернелиці, то видається правдоподібним, що це могло статися не раніше 1798 року. Інвентарний опис замку й Чернелицького ключа з 1798 року свідчить, що як замок, так і більша частина містечка належали в той час до Вікторії Підбельської [2, ark.1; 19, с.23–24]. Натомість про Ценських документ не повідомляє взагалі. Більше того, уже згаданий заповіт Франціски Ценської був написаний у Вікні, що дозволяє говорити про те, що за станом на березень 1800 року Ценські резидували ще в тій місцевості, віддаленій майже на 30 км (по прямій лінії близько 17 км) від Чернелиці. На цій підставі можемо припускати, що Маврицій Ценський набув замок і землі в Чернелиці не раніше 1798 року, правдоподібно вже після березня 1800 року, але, напевно, перед квітнем 1804 року.

Як свідчить шлюбний контракт Мавриція Ценського, 38-літній полковник одружився 29 вересня 1787 року [14, ark.15]. Його обранкою була відома на всю округу красуня Теофілія Бахмінська з Копачинець. Згідно з родинними переказами, її красою був захоплений сам цісар Йосип ІІ, якого Теофілія, серед інших шляхтянок, вітала під час візиту Габсбурга до Чернівців. Не знаємо перебігу знайомства Мавриція і Теофілії, але родинна традиція Ценських свідчить, що полковник добивався руки своєї обранки сім років [7]. Урешті-решт, його старання увінчались успіхом, і Теофілія погодилася стати дружиною Мавриція. Як було відзначено вище, шлюб відбувся 29 вересня 1787 року в Копачинцях, а молода дружина принесла чоловікові як придане 10 тис. злотих. У цьому шлюбі народилося двоє дітей: син Удальрик Миколай (1790 р. народж.) і дочка Модеста (народилася після 1791 р.) [7].

Після перенесення резиденції Ценських до Чернелиці Маврицій найперше зайнявся відбудовою замку, котрий, за станом на 1798 рік, був дуже запушений. Дослі-

дження Левка Квятковського замкового палацу показують, що головні зміни стосувалися передусім жилих будинків: були розібрані рештки колон при головному вході до палацу, над самим входом появився новий трикутний фронтон. Замість знищеного вальмового даху палац був покритий двоспадним дахом, у зв'язку із чим були надбудовані бічні стіни. Усе вказує на те, що резиденція на подвір'ї замку була повністю відбудована, а її частини, які не були придатні для помешкання, розібрані [18]. Сліди цієї перебудови видно на збережених фотографіях замкового палацу з 1880 року авторства коломийського фотографа Юліуша Дуткевича [8, sygn. F.12719/IV; F.12720/IV]. Здається, що свій вклад у відновлення замку могла зробити й Теофілія з Бахмінських, оскільки саме їй (а не синові) Маврицій записав Чернелицю разом із замком у своєму заповіті [10, s.25–26]. Можливо, це було зумовлено спільною інвестицією подружжя у відбудову замку. Як відомо зі шлюбного контракту, Теофілія принесла Маврицієві як придане 10 тис. злотих. Не виключено, що саме на ці кошти здійснювалася відбудова замкової резиденції.

За часів Мавриція й Теофілії замок у Чернелиці став не тільки головною резиденцією роду й був частково відбудований, а й перетворився на місце зберігання численних родинних пам'яток, предметів мистецтва, картин, бібліотеки й архіву. Там знаходилися різні стародруки, ілюстрації, рисунки, карти, документи роду, починаючи від XVII століття, а також кілька тисяч друкованих видань [22, s.141].

Маврицій і Теофілія Ценські спільно проживали в замку до 1817 року. До того часу їхні діти залишили родинне гніздо. Дочка Модеста вийшла заміж за Антонія Вибрановського й переїхала в околиці Сандомира. Натомість Удальрик Миколай близько 1811 року (найпізніше в 1813 році) був висланий батьком до іншої частини родових володінь – Вікна, де мав займатися годівлею коней і волів. У 1816 році Удальрик одружився з Юлією з Держаковських, дочкою Станіслава гербу Топор (народилася 20 лютого 1798 р.). Його листи до Юлії, наповнені теплими почуттями, написані під час перебування в Чернелиці, свідчать, що вибрав наречену сам молодий Ценський, а не його батьки [11, ark.77–79]. Юлія принесла Удальрику як посаг Підгайчики біля Коломиї [7; 13, s.119], після цього молодий Ценський прийняв рішення залишитися на постійне проживання у Вікні.

Маврицій Ценський помер у 1817 році. Згідно з даними родової “Хроніки”, під час перебування у Вікні полковник захворів на тиф, що призвело до його смерті. Він був похований на кладовищі біля парафіяльного костелу в Чернелиці [7]. Із його смертю в науковій літературі, ще із часів Олександра Чоловського [23, s.13], традиційно пов'язується теза про повне опустіння Чернелицького замку й початок занепаду фортеці [21, с.50; 16, с.104; 17, с.164–165]. Однак таке твердження не підкріплюється джерелами. Більше того, збережені документи зображають ситуацію в зовсім іншому світлі. Як указано в заповіті Мавриція, написаному в 1811 році й кілька разів підтверженому (останній раз у 1816 році), головна частина маєтку Ценських – Чернелиця – переходила у володіння його дружини Теофілії, котра мала володіти містечком і замком до кінця свого життя. Тільки після її смерті Чернелиця мала перейти до сина Удальрика. Останній, у свою чергу, отримав у володіння Вікно, а його сестра Модеста грошову винагороду [10, s.25–26].

На відміну від поширеного в історичній літературі погляду Теофілія після смерті чоловіка не залишила Чернелицю й замок. Її приватна кореспонденція свідчить, що вона проживала в замку аж до своєї смерті в 1835 році. Листи Теофілії дають також коротку інформацію про щоденне життя замку, поганий стан окремих замкових будівель, про періодичні труднощі, особливо під кінець зими, з кормами для коней і худоби. Вони ж повідомляють, що при Теофілії в замку в кінці 1820-х і на початку 1930-х років часто перебували її внуки з Вікна – діти Удальрика та Юлії. Та ж кореспонденція говорить про те, що Ценська активно розвивала горілчаний промисел у Чернелиці й що їй належала гуральня, розташована між замком і Дністром, на березі невеликого потоку Должок [11, ark.29–52, 333–382].

Ситуація змінилася тільки після смерті Теофілії в 1835 році. Чернелиця, згідно із заповітом Мавриція, перейшла до його сина Удальрика Миколая. Незважаючи на те, що містечко було найважливішим серед володінь роду, Удальрик прийняв рішення не повертатися до Чернелиці й залишитись у Вікні. Причиною такого рішення було те, що чернелицька резиденція являла собою старий оборонний бастионний замок, який у порівнянні з новою резиденцією у Вікні був малоприсадабним до проживання. Із Чернелицького замку до Вікна Удальрик переніс усі родинні зібрання, твори мистецтва й найцінніші меблі. Така ж доля спіткала архів і бібліотеку, що зберігалися в замку [13, s.120; 22, s.141–142]. Що ж стосується самого замку, то швидше за все він почав використовуватися виключно з господарською метою.

Найбільш правдоподібно, що Удальрик Ценський не продав свої володіння в Чернелиці одразу після смерті матері й замок залишався в його володінні принаймні до 1848 року. Власне з того року походить остання згадка про належність Чернелиці до Ценських. Вона була пов'язана з одруженням старшого сина Удальрика Людомира з Магдаленою Йорданівною із Заклічина. Молода пара вирішила замешкати у Вікні, у зв'язку із чим Удальрик прийняв рішення переселитися до Чернелиці. Однак син і невістка переконали його залишитись у Вікні [13, s.122–123]. Видається, що саме після цього Удальрик продав свою частину Чернелиці. У кожному разі в переліку володінь Ценських, створеному в 1850 році, ані саме покутське містечко, ані Чернелицький замок уже не згадуються [13, s.235–236].

1. Львівська національна наукова бібліотека України імені Василя Стефаника. Відділ рукописів, ф. 9, оп. 1, спр. 778, арк. 852.
2. Там само, ф. 141 (Фонд Олександра Чоловського), оп. 1, спр. 449, 17 арк.
3. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДАЛ України), ф. 184, оп. 2, спр. 860.
4. Akta Grodzkie i Ziemskie z archiwum ziemskiego we Lwowie. – Т. 24 / wyd. A. Prochaska. – Lwów : Nakładem Towarzystwa Naukowego, 1931. – 570 s.
5. Archiwum Narodowe w Krakowie. Oddział I – akt staropolskich grodzkich i ziemskich, archiwów rodów i rodzin, kolekcji i zbiorów. – Teki Antoniego Schneidra. – Teka 366: Czernelica (без нумерації аркушів).
6. Archiwum rodzinne Cieńskich w Krakowie. – Testament Franciszki Cieńskiej z Głuchowskich. – Rękopis III/3/15.
7. Archiwum rodzinne Cieńskich w Zgierzu. – “Kronika” Cieńskich. Maszynopis (без нумерації сторінок).
8. Biblioteka Narodowa. – Baza danych Polona. – Kolekcja fotografii Juliusza Dutkiewicza. – Sygn. F.12719/IV; F.12720/IV. // <http://www.polona.pl> [07.02.2014].
9. Dzieduszycki M. Kronika domowa Dzieduszyckich / M. Dzieduszycki. – Lwów : Nakładem autora, 1865. – 480 s.
10. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu. – Dział mikrofilmów, sygn. 8059, ark. 15–27.
11. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu. – Dział mikrofilmów. – Mf 2665/I (Sygn. oryginału 6765/I). – Korespondencja Cieńskich. Т. I : Korespondencja rodzinna Cieńskich i Dzierzkowskich. Lata 1745–1869. – Ark. 29–408.
12. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu. – Dział rękopisów. – Sygn. Akc 29/2002/1: Jerzy Ronikier, Dzieje rodu Cieńskich od najdawniejszych czasów do końca I Rzeczypospolitej w XVIII wieku, Maszynopis, bez miejsca i daty, przedmowa Tadeusza Cieńskiego. – 115 s.
13. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu. – Dział rękopisów. – Sygn. Akc 29/2002/2: Ryszard Ergetowski, Część II: dzieje rodu Cieńskich w latach 1772–1986, Kraków, 1990, maszynopis. – 425 s.
14. Zakład Narodowy imienia Ossolińskich we Wrocławiu. – Zbiory cyfrowe. – Archiwum Cieńskich z Okna. – Płyta 7. – Sygn. DE-2375. – 114 ark.
15. Zbiór dokumentów małopolskich. – Т. 8 : Dokumenty z lat 1435–1450, uzupełnienie: dokumenty z lat 1286–1442 / wyd. I. Sułkowska-Kuraś, S. Kuraś. – Wrocław ; Warszawa ; Kraków ; Gdańsk : Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1975. – 399 s.
16. Антонюк Д. Сто п'ятдесят п'ять польських замків і резиденцій в Україні / Д. Антонюк. – К. : Грані-Т, 2011. – Ч. 1. – 188 с.
17. Івченко А. Україна : фортеці, замки, палаци : путівник / А. Івченко, О. Пархоменко. – К., 2010. – 600 с.
18. Квятковський Л. Палац Чернелицького замку / Л. Квятковський // Пам'ятки України. – 2014 (у друці).
19. Нагірний В. Інвентарний опис Чернелицького замку 1798 року / В. Нагірний // Вісник Прикарпатського університету. Історія. – Вип. 23–24 : До 20-ліття утворення кафедри історії слов'ян і 80-річчя професора Петра Федорчака. – 2013. – С. 21–26.

20. Нагірний В. Хто і коли збудував Чернелицький замок? / В. Нагірний // Ямгорів. – 2013. – Т. 22–23. – С. 149–155.
21. Смеречанський Р. Старожитності Городенківщини / Р. Смеречанський, В. Никифорук. – Снятин, 1995.
22. Aftanazy R. Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej / R. Aftanazy. – Wrocław, 1995. – Т. 7.
23. Czołowski A. Dawne zamki i twierdze na Rusi Halickiej / A. Czołowski. – Lwów : Nakładem autora, 1892. – 70 s.
24. Nagirnyj W. Pod władaniem Buczackich i Jazłowieckich: Czernelica w XV–XVII wieku / W. Nagirnyj // Kurier Galicyjski. – 2013. – № 23–24 (195–196). – S. 43.

В статті розглядається історія покутського городка Чернелиця в першій половині XIX століття, в той час, коли вона належала польському роду Ценських. Автор робить висновок, що зміна власності Чернелиці відбулася між 1798 роком і квітнем 1804 року. Збережені в родинному архіві Ценських матеріали дозволяють припустити, що вони належали Чернелиці до 1848–1850 років.

Ключові слова: Чернелиця, Чернелицький замок, Маврицій Ценський, Теофілія Ценська, Покутьє.

The article highlights the history of the Pokuttya town Chernelytsya in the first half of the 19th century, during the time of the Tsensky family tenure. The author concludes that the change of Chernelytsya to ownership of Tsensky took place between 1798 and April 1804. The saved family documents of Tsensky allow assuming that this family owned by the town to 1848–1850 years.

Keywords: Chernelytsya, Chernelytsya castle, Mauritius Tsensky, Teofilia Tsenska, Pokuttya.

УДК 94(474)
ББК 63.3 (4 Укр)

Петро Сіреджук

НАЦІОНАЛЬНИЙ І СОЦІАЛЬНИЙ СКЛАД НАСЕЛЕННЯ НАДВІРНИ 1870 р.

У розвідці вперше в українській історіографії зроблено спробу на основі виборчого списку, як нового виду першоджерела, висвітлити національний і соціальний склад населення найбільшого міста Галицької Гуцульщини в третій чверті XIX ст. У статті теж подано опис міської печатки, якою завірено список жителів Надвірні, котрі мали право голосу на виборах до австрійського парламенту.

Ключові слова: українці, євреї, поляки, німці, громада, національна меншина, печатка.

У вітчизняній урбаністиці демографічний розвиток міст і містечок Прикарпаття в третій чверті XIX ст. є білою плямою. Мета нашої розвідки, по-перше, ознайомити науковців і краєзнавців з новим видом першоджерел – виборчими списками; по-друге, спробувати на базі цього першоджерела відтворити національний і соціальний склад різних верств населення Надвірні за 1870 р. та обнародувати опис і відомості про раніше не відому міську печатку повітового міста. Практичне значення статті полягає в тому, що її можна використовувати під час написання узагальнюючих праць з історичної демографії, соціально-економічної історії, ономастики Прикарпаття та краєзнавства Надвірні й гуцулознавства.

Виборчі списки населених пунктів прикарпатського регіону нині зберігаються в теках А.Шнайдера воєводського архіву м. Краків на Вавелю. Ось чому виявлення, дослідження й публікація цього раніше не знаного виду документів зазначеного хронологічного зрізу має не тільки наукове, а й пізнавальне значення для всієї громадськості краю. Автор виявив їх у червні 2012 р., коли перебував на стипендію фонду королеви Ядвіги Ягеллонського університету в м. Краків, і дякує його ректорові К.Мусіолу.

Першоджерелом дослідження національного й соціального складу населення Надвірні в 1870 р. є виборчий список жителів міста. У ньому зазначаються прізвища виборців, їхній соціальний статус як платників податків на користь австро-угорської держави. Згідно з даними цього документа, у місті на той час проживало 6 279 осіб [1, к.503].

Документ знаходиться в теці № 1131 фонду Антонія Шнайдера у воєводському архіві м. Краків на Вавелю. Документ складається із 40 сторінок і завірений печаткою